

GERŐ András

Nemzeti részegség

Háborús propaganda a színházban

1914 nyara egész Európában arról szólt, hogy lesz-e háború. S amikor kiderült, hogy eldördülnek a fegyverek, minden háborúban résztvevő ország társadalmát és politikai elitjét áthatotta a háborús lelkesedés. Európa-szerte még azok a szociáldemokraták is beálltak a háborút őszinte hittel pártolók sorába, akik előzőleg kifejezetten ellenezték a fegyveres konfliktust.

1914. július 28-án, 31 nappal Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után, az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, s ezt követően elindult a kölcsönös hadüzenetek áradata a különféle európai szövetségbe tartozó államok és partnereik között.

1914 augusztusa már a háborúról szólt. Senki nem sejtette, hogy ez a konfliktus négy évig uralja Európát és részben az Európán kívüli kontinenseket is. Azt meg végképp nem tudták előre, hogy az akkoriban Nagy Háborúnak nevezett eseménysor miként és hogyan rendezi át a világot.

1914 nyár végén - kora őszén mindenesetre mindenki lelkes volt, és a nemzeti érzés tetőpontjára hágott. Így volt ez az Osztrák-Magyar Monarchia részét képező Magyarországon is. A politikai elit egyértelműen felsorakozott a háború mellé, még akkor is, ha egyes tagjaiban némi hezitálás volt tapasztalható. A társadalom széles rétegei is helyeselték a háborút, s az emberek úgy gondolták, hogy egy hosszú békekorszak után itt az ideje fegyverrel orvosolni az elszenvedett és nemzetinek tekintett sérelmeket.¹

A háborút helyeslő hangulat a művészeti életben is megjelent. Lelkesítő dalok, kuplék születtek, és a színházak is igyekeztek kivenni a részüket a háború iránti elkötelezettség erősítéséből; törekedtek olyan darabokat színre vinni, amelyekről úgy gondolták, hogy összecseng közönségük igényeivel. Azok a színművek, amelyek ebben az időszakban születtek, egyértelműen népszerűsíteni akarták a háborút, kritikátlanul igazolni akarták azt. Az volt a céljuk, hogy az érzelmi azonosulást elősegítsék, illetve megerősítsék. Mindezt köznapi értelemben lehet propagandának is hívni, hiszen a bemutatott színdarabok célja nem az árnyalt jellemábrázolás és a többféle olvasat bemutatása, hanem az erősen didaktikus mondanó, a politikai cél melletti elköteleződés volt. Ezért írták, és ezért vitték őket színpadra. Persze a propaganda kifejezés helyett lehetne más szót is használni. Ezek a színdarabok a háború melletti hitvallásokat tartalmazták, s így hívhatóak hitvallás színdaraboknak is.

A színház ekkoriban Magyarországon nagyon sok ember számára elérhető, széles társadalmi spektrumot átfogó szórakozási forma volt. A színlapok tanúsága szerint a jegyárak elég széles sávban mozogtak, hiszen 40 filléres karzati helytől a 15 koronás páholyig lehetett jegyet venni (1 korona = 100 fillér). Ráadásul a háború kitörése után – az őrmesteri rangfokozattól lefelé – a katonák minden jegyár kategóriában fél áron juthattak be a teátrumba.

Hogy érzékeljük a jegyárakat, összehasonlításul talán érdemes felidézni néhány más, korabeli, a köznapi életre jellemző termék árát is. Hívjuk ehhez segítségül a budapesti Párisi Nagy Áruház élelmiszerosztályának 1914. júliusi hirdetését. Eszerint: „35 drb. friss tojás 2 korona, ½ kilós bödön liptói 1 korona, 1 kilós üveg málnaszörp 2 korona, kockacukor 5 kilós karton vételnél kilója 82 fill., 1 kiló buza 0 darás liszt 43 fill., 1 kiló szalon cukorka 1,50 kor., 1 darab rozskenyér körülbelül 1,5 kiló 40 fillér, 1 kiló befőzéshez való kristálycukor 80 fillér.”² De nézhetjük másként is: 40 fillérért futballmeccsen állóhelyet, 1 koronáért ülőhelyet lehetett kapni.³ A legolcsóbb jegykategóriában lehetett választani a meccs és a színház, vagy – drágább variációban – 35 tojás és a jó színházi ülőhely között. Lehetne más árakat is mondani, de nem érdemes a szót szaporítani: nem volt luxus színházba járni, különösen akkor, ha az ember olcsóbb helyre kívánt ülni.

A színház tehát viszonylag sok embert vonzott, s így üzletileg is érdemesnek tűnt a háborús lelkesedést kihasználni. A megszületett és bemutatott színdarabok ezért kivétel nélkül magánvállalkozások voltak. Magáncégek – a színházak – rendelték meg őket magánemberektől, azaz a színművek íróitól. Nem állami megrendelésre készültek, noha tartalmuk és mondandójuk teljesen egybeesett a korabeli állami célokkal. A meglévő lelkesedést próbálták nyomtatékosítani, érzelmileg tovább erősíteni. Nem arról van szó, hogy a színház teremtette meg a háború melletti kiállást, hanem fordítva: a színház a maga eszközeivel anyagi hasznot remélt a lelkesedés hangsúlyozásából.

A Nagy Háború során a színházak sok olyan darabot mutattak be, amelyet propaganda vagy éppen hitvallás színdarabnak lehet minősíteni.⁴ Az is igaz, hogy a háborús évek során a társadalmi lelkesedés fokozatosan elpárolgott, tehát egyre kevésbé volt kifizetődő a fegyveres és véres konfliktust egyértelműen pártoló művek színre vitele, s az anyagi haszonban érdekelt színházak éppen ezért megpróbálták újabb fizetőképes nézői csoportokat teremteni, ami részben összefüggött azzal is, hogy a kezdetben kialakult kánonhoz képest a szerzők már nemigen tudtak új mondandóval előállni.⁵

Jelen írásomban arra a bőven vett egy hónapra összpontosítok, ami a kezdőpont volt a háború melletti színházi propaganda történetében. Konkrétan a magyar színházi kínálatot 1914 augusztusa és szeptembere között vizsgálom. Ebben az időszakban születtek azok a színdarabok, amelyeket az alábbiakban megpróbálok áttekinteni. Ekkor alakult ki az a kánon, amely az érzelmi azonosulást volt hivatott biztosítani. Mondhatnám azt is, hogy a háború melletti magyar beszédmód kitörési pontját kívánom megragadni.

Bemutatásuk időbeli sorrendjében öt színdarabról lesz szó, de – átnézve a korabeli színházi repertoárokat – még kettőt egészen bizonyosan a propaganda művek közé lehet sorolni.⁶ Elhagyásukat az indokolta, hogy tartalmilag nem tettek volna hozzá semmit az általam elemzett művekhez. Megközelítem nélküli az esztétikai vagy színháztörténeti dimenziót. Kizárólag arra összpontosítok, amiért ezeket a darabokat írták és színre vitték. Milyen tartalmakat – nyílt üzeneteket – kívántak közölni a nézőkkel; hogyan látták a háború szerepét; miként érzékelték a magyar nemzeti minőséget és a magyar nemzeti célt, illetve szerepet.

„Ferenc József azt izente...”

A darab – műfaja szerint – „látványos játék a mai időkből hat képben”. Pásztor Árpád⁷ színdarabját a Király⁸ és a Magyar Színház társulata mutatta be 1914. augusztus 25-én,⁹ aznap, amikor Japán üzent hadat az Osztrák-Magyar Monarchiának. A történet egyes képeiben a háború kitörése nyomán jellemző egyöntetű lelkesedés és áldozatkészség mutatkozik meg: egy 48-as honvéd a háború hírére csodás módon fiatal katonává változik, és örömmel csatla-

kozik az ifjú bevonulókhöz. A mozgósítási rendelet kifüggesztésekor a munkás is úgy dönt – a háborúról vallott kritikus nézetei ellenére –, hogy bevonul, míg a hazáért harcba induló két ifjú honvéd egyikétől sem tagadja meg jóindulatát az a nő, akinek kegyeiért mindketten versengenek. Már a háború történéseit mutatja be az a kép, melyben két magyar tiszt elfog és agyonlövet egy orosz kémnőt. A császár is feltűnik a cselekményekben, amikor ő maga hirdeti ki népének a csatáról érkező győzelmi híreket. A heroikus magyar helyállást példázza arról a magyar harci egységről szóló kép, melyben honvédjeink német támogatás nélkül vernek vissza egy orosz rohamot, amely során azonban az egyik magyar tiszt halálos sebet kap: az otthonról őt követő kedvese ápolóként gondolja a hős katonát, aki utolsó szavával is Magyarország győzelmét kívánja.¹⁰ A hat képből álló szerkezet a következő: I. Megfiatalodó 48-as honvéd. II. A bevonuló munkás. Katonák eskütétele. III. Hadba vonuló szerelmes bakák. IV. Az orosz kémnő agyonlövete. V. A győzelem hírei. VI. A mártír bátor magyar katona.

Már a darab elején a néző tudomására hozzák az eszmei fő mondanivalót. Az első kép egy tanyához kötődik a segesvári síkon. Az itt élő Juhász házaspárhoz betoppan egy öreg 48-as honvéd, aki – állítása szerint – „Bem apó lovának patkó nyomát, Petőfi szavának a zúgását” keresi itt a síkon. Közli: „Még egyszer látni akartam ezt a földet, ahol kilobbant a magyar szabadság”. A beszélgetés során szóba kerül, „hogy odaát nagy Muszkaországban háborúra készülnek ellenünk”, továbbá „mondják, hogy a meggyilkolt trónörökös lelke ki-ki jár éccaka, és a kaszárnyában vizitálja a puskát, a bajonétot”. Azt is megemlítik, hogy „a segesvári síkon nyugvó vén vitézek csontjai kikelnek a földből”. Az öreg 48-as honvéd reményét fejezi ki: „akkor talán mégis újra megzendülnek a trombiták, és újra magyar lehet a magyar”. Majd hosszas monológba kezd, s eközben megfiatalodik: „Mintha megmozdultak volna a tengerek, a hegyek, az erdők, mintha a házakból seregek vonulnának ki végtelen sorokban. Szűk lett az embereknek a világ. A gonosz elindult, hogy letiporja az igazságot, de utjába állunk és vagy elgázoljuk, vagy elveszünk. Fiatalok megint az izmaim, acélos a lépésem... Szorít a kabát... Le kell dobnom... A hajam megint hollőfekete. (Kabátját letépi, alatta csukaszürke katonakabát, kezével lesodorja az ősz parókáját és szakállát) Hallga, csak hallga! (Elsötétül. Juhász és Juhászné megdermedve, szótlánul nézik; harsogó szél, benne a dal: „Hazádnak rendületlenül”) A sötétben fejére tett a tulipánosládán levő sok holmi közül egy katonasapkát, övet kötött fel, kezében fegyver.) Ugy érzem, mintha már ezer éve élnék, mintha Árpáddal Vereckén jöttem volna át, mintha Bontoddal együtt döngtettem volna Konstantinápoly kapuját... Nagy Lajossal lobogóm Itáliában lengett. (Világos) Voltam Thököly hajduja, Rákóczi kuruca... Bem apó tüzére és most Ferencz Jóska katonája... Minden harcoló magyar a testvérem, minden magyar szülő, a szülőm. (Juhászhoz) Isten vele apám. Minden kunyhóból, minden cserepes házból elindul most egy férfi... Most, hogy meg kell halni a hazáért: egyek lettünk. Nincs úr, nincs paraszt, nincs gazdag, nincs szegény! Csak egy van: a haza! Mindnyájan érte és ő mindnyájunkért...”

A háború nemes célokért zajlik, hiszen a magyar szabadság a tét. Az oroszok már 1849-ben is leverték a magyar szabadságot, ezért az ellenük való küzdelem a magyar szabadságért való harc. A magyar szabadság eszméje historizálódik; Árpádtól a kurucokon át a korabeli jelenig terjed. S ahogy egykoron 1848, most Ferenc József szimbolizálja a magyar értékeket. Persze ebben a magyar értékvilágban nemcsak a szabadság számít, hanem az is, amit a nemzeti nagyság és dicsőség jelent – ezért kerülhet a felsorolásba Nagy Lajos itáliai hódítása. A magyar értékközösség mindenben túlnyúlik, ezért nincs belső tagoltság, nincs úr, nincs paraszt, nincs gazdag, nincs szegény.

Az utcán játszódó második képen feltűnik a szociáldemokrata munkás figura, aki szintén a háború mellett szól. Felesége sírva kérdi, hogy miből fognak megélni, és mi lesz a gyerekkel, ha a férj elmegy a háborúba?! A háborúpárti munkás azt válaszolja: „Ne ríj asszony.

Olyan időket élünk, hogy most első a haza, aztán gyűn csak a család, mert ha most elveszítjük a hazát, elvesztettük a családot, a munkát a szabadságot... mindent! Aki férfi, harcolni kell mennie, aki ide haza marad, azt majd megsegítik az itthonmaradottak." A feleség nem hagyja magát, és utal arra, hogy egészen július végéig még más álláspontot képviselt az ura. Perlekedve azt mondja: „Hát azért jártál annyit a szakszervezetbe? Odahaza mindig azt szavaltad, hogy öntudatos munkás nem megy háborúba.” Azonnal megkapja a frappáns választ, miközben megszólal a „Fel, fel vitézek a csatára” kezdetű nóta: „Háborúba, amit rablásért, pénzért vezetnek, nem is megyek. De háborúba, amit gyilkosok, a zsarnokok ellen, a szabadságért vivnak, oda mindnyájunknak el kell menni!”

Az utcai diskurzusba többen beleszólnak. Egy gyalogsági tiszt közli: „Előre Belgrádba!”. Egy tüzérsízt azt mondja: „Előre Szentpétervárig!”. Egy huszársízt némi bevezető után, lakonikusan közli a nem is oly titkolt nemi erőszak szándékát: „Pengő sarkantyúm zeng, piros bort iszom máma, sikolt majd, ha megölelem az a francia dáma! Előre Párizsig!” Egy tengerész és a tömeg egyaránt azt mondja: „Előre Londonig!” A gyalogsági tiszt summázza a helyzetet: „De akármerre megyünk, északra, délre, nyugatra, keletre, (nemzeti kis selyemzászlót tép elő kabátja alól) ez a jel tündököljön előttünk mindenütt.” Az álláspontot váltott szocdem munkás pedig történetileg érzékeli a szituációt. Így szól fiához: „... ha megnősz fiam, egy boldog, szabad, nagy Magyarország polgára leszel, és akkor csodálatos történeteket hallasz egy dalról, ami egykor a szabadság első születésnapján úgy kezdődött, hogy: Kossuth Lajos ... és a szabadság második születésnapján lett belőle: „Ferencz Jóska azt üzenté...”

Mint látjuk, a magyar szabadság ügye megköveteli a szerbek, az oroszok, a franciák és a britek leverését, és – minden kétséget kizáróan – úgy tűnik, hogy a magyar minderre képes is. A jövő Magyarországa egyszerre lesz szabad és nagy. A Ferenc József ellen harcoló Kossuth Lajos és végül maga Ferenc József is egy egységes történeti vonulat részesévé válik. A magyar nagyság, dicsőség letéteményesei ők.

A cselekmény során jó néhány dal színesíti a mondandót. Ezek a dalok jórészt arról az elszántságról szólnak, amely – a színműíró szerint – a magyar katonát, illetve a magyar népet jellemzi. Azt mondja: „Én azt a kutya rácot levágom!” De mond mást is: „Addig meg nem áll a rezervista¹¹, míg a muszka vérét ki nem issza!” Más is kap kritikát: „Éljen a magyar és a német, a francia, angolt a fene enné meg!” De beszivárog a Magyarországon ekkorra már egyre népszerűbbé váló, Angliából importált futballról szóló, az adott helyzethez idomított példázat is: „Egész Európa egy óriás pálya; Eredmény: tiz null a magyar javára; Pfuj, angol játék, így van ez így; Ez a háború, Das ist der Krieg.”

A külső ellenségkép hangsúlyozása mellett – a nemzeti egység, a nemzeti együttműködés gondolatához híven – a dalok szólnak arról, hogy nincs többet belső politikai ellentét; egységbe forrtunk kormányunkkal, és a birodalom másik felével. Szövegszerűen: „Eddig gróf Tiszát abcug¹² várta, / Abcug volt a szeszadó, – / Abcug minden, ami fekete-sárga, / Abcug volt a mungó¹³ előadó. // Mig ma // Éljen gróf Tisza, ezt zugja az ország, / A véderő éljen, éljen az osztrák / Mily csoda történt, így van ez így, / Ez a háború, das ist der Krieg.”

Olybá tűnik, hogy a háború össznemzeti vállalkozás, amely minden addigi belső társadalmi, politikai és birodalmon belüli ellentétet felülír. A darabban a mondandó nyomatékosítását úgy érik el, hogy a negyedik képben elfognak egy orosz kémnőt, aki egy lengyel-magyar házasságból származó személynek, Evelin Nachrowszkanak mondja magát, ámde kiderül, hogy valójában egy szerb tanító lánya, és Stefánovics Marinak hívják. Bizonyítékot találnak nála arra, hogy az oroszoknak kémkedik, ezért aztán habozás nélkül, a hadbíróági eljárást is nélkülözve, kivégzik. Híven ahhoz a dalszöveghez, amelyben megmondták, hogy a rác és az orosz halálos ellenség; s egyetlen méltó büntetése a halál lehet.

A színmű befejező részében arról a szokatlannak mondható helyzetről van szó, hogy az 1914-ben 84 éves Ferenc József tartalékos tisztí egyenruhában éjjel járkal a katonák között. Ez nagyon meleg érzéseket vált ki az egymással beszélgető hadfiak között. Dalolnak is erről: „Ferencz Jóska nem mehet el a bálba; öreg ember, nem könnyű már a lába; se baj, ha már nem is bírja a táncot; megforgatjuk helyette is a rácot.” Közben harci cselekmények is zajlanak, ahol az egyik katona halálos sebet kap. Végző szavaival – mintegy a színmű záróakkordjaként – felfesti az optimista jövő képét: „Ebből a háborúból, ebből a vérförgetegből is csak új élet fakad... a mi kihullott vérünk megöntözi a hegyeket, sikokat, mindnyájan megfürdünk ebben a szent folyóban s egyesülünk a hazaszeretet egyetlen, örök hitében és nagy lesz a magyar... megtalálják egymást a népek a határon túl; nem gyűlöli többé egyik a másikat; meghajlik tisztelettel előtte, de nem hajtja fejét soha szolgaságra... erős, független, felvilágosult és magyar. Csak magyar marad. /A Himnusz előzenéje kezdődik/. Isten áldjon benneteket! Isten veled harc! Termékeny béke, jöjjön el a te országod! Isten áldd meg a magyart! /Himnusz/”

A Himnusszal a nemzeti szakralitásban burkolózik a háború egyértelmű helyeslése. Magyar ügy, amiért érdemes meghalni is.

„Mindnyájunknak el kell menni”

A darab¹⁴ műfaja szerint: „alkalmi játék 6 képben”. Hegedűs Gyula¹⁵ és Faragó Jenő¹⁶ színművét 1914. szeptember 1-jén mutatták be a Vígszínházban.¹⁷ Másnap egyébként a francia kormány a német támadás által veszélyeztetett Párizsból Bordeaux-ba költözött. „A hazafias érzületet kívánják erősíteni az alkotók.” – írta a *Magyar Színpad* az előadás ismertetőjében.¹⁸ A nemzeti összefogásra buzdító cselekményben – amely természetesen a központi hatalmak dicsőséges győzelmével végződik – itt is megjelenik a szocialista érzelmű ember, aki belátja, hogy a haza érdekében be kell vonulnia. Az oroszországi hadszíntéren a magyar katonák egy kémkedő pópa ármánykodásával szembesülnek, majd olyan zsidókkal találkoznak, akik a cári zsarnokságtól való megszabadítóikként üdvözlik a magyarokat. Nem maradhat el a cselekményből az önfeláldozó magyar nő alakja, aki artistaként inkább a halált választja, mint hogy a muszkákat szórakoztassa. A képek: I. A szocialista bevonul. II. A kémkedő pópa. III. A „felszabadító” magyarok. IV. A mártír magyar artista nő. V. A csalódott francia tábornok. VI. Győzelem és béke.

A színdarab rendkívül elkötelezetten propagálja a háborút. A szereplők már a mű elején közlik: „Fejünkre gyujtották a házat”, s rögtön meg is nevezik a gyújtogatókat: „a rác, meg a muszka”; ezért aztán mindnyájunknak el kell menni a háborúba. A kifejezés az 1848-as magyar forradalomhoz kötődik, egészen pontosan annak emblematikus dalához, a Kossuth-nótához, amely szerint Kossuth Lajos üzenete nyomán „Mindnyájunknak el kell menni...”. Tehát itt is nyomatékosan jelenik meg az 1848 és 1914 közötti érzelmi-politikai párhuzam. Nemcsak a férfiak, hanem a nők is örülnek a háborúnak. Amikor apja megkérdezi Erzsi nevű lányát, hogy örül-e a háborúnak, akkor ő azt válaszolja: „Hogy örülök-e? ... Háború a szerbek ellen, a gyilkosok ellen! ... A gazok ellen! ... Hogy örülök-e neki? Apóka én csak egy ostoba kislány vagyok, én nem tudok semmit, de tudom azt, hogy valahol messze, egy elhagyott kastélyban három árva sír magában...” Erzsi az uralkodóház iránti mély lojalitástól áthatva a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd és felesége, Chotek Zsófia három gyerekére utal. Majd összegzi mondandóját: „Vesszenek hát!” (mármint a gyilkosok).

A háború igénye – legalábbis a színmű szerint – általános. Megjelenik a színen Reich Manó, a zsidó fűszer- és csemegekereskedő, aki forró hazafiasságról tanúskodó szövegben közli, hogy neki is el kell menni. Utal arra is, hogy zsidóként így válik igazán a magyar nemzet tagjává: „Mától kezdve recipiálva vagyok igazán”. Beszámol a család egészének hangulatá-

ról is: „A feleségem is bámul, a gyerekeim is bámultak. De amikor megmagyaráztam nekik, hogy veszélyben a haza, a mi édes magyar hazánk, hogy fegyverbe szólít mindenkit a király, a mi drága öreg királyunk, akkor ők sirtak és nevettek, és azt mondták, hogy csak menjek... Móriczka rágyújtott a nótára, hogy Fel-fel vitézek a csatára.” Az asszimilációs bizalmi tőke jeleként Reich úr megtakarított vagyonkáját nem családjára, hanem keresztény ismerőseire bízta.

Az akkori magyar közélet jellegzetes figurájaként itt is feltűnik az Ernő nevű szocialista öntudatú ember, aki végighallgatja a magyar becsületről és a magyar hazáról szóló tirádákat, majd így kommentálja azokat: „Becsület! ... Haza! ... Kincs! ... Csupa frázis és semmi józanság. De majd kijózanít benneteket a nyomor és a szenvedés, amely a háború nyomán jár. Ha elvéreznek legjobbjaink segítve van a hazán? Ha rombadől minden, amit évtizedeken át építettünk, segítve lesz a hazán? ha minden házba betekint a halál, ha végtelen lesz a gyász, ki lesz reparálva a becsület?” Ernő kinyilvánítja: „Az a kötelességem, hogy ember legyek. Ember pedig nem foghat embertársára fegyvert. Ezt nem kívánhatja tőlem a haza!” Ernő szavai családjában nagy felháborodást váltanak ki. Végül is egy nő – fent említett Erzszi – hatására változtat véleményt, és teljesen váratlanul letépi ruhájáról a vörös szalagot, és kiteszi helyette a nemzetiszínű jelet. Az immár a helyes útra tért szocialista kijelenti: „Megtaláltam a szívemet!”

A nemzeti ügy büvkörébe került, azaz a háború kebelébe megtért szocialista után megjelenik a határvidéken élő potenciális belső ellenség, az ortodox keresztény szerb pópa is. Ő nem akar inni a magyar katonákkal Szerbia pusztulására, mert úgy gondolja, hogy a magyar katonák „ördögfajzatok és a mi halálos ellenségeink”. Ezért leteremti lányát, Ljubicát, amiért az barátkozik a Monarchia magyar katonáival. Ljubica melleleg önvallomásában – apjával egyet nem értve – hitet tesz magyar nemzeti elkötelezettsége mellett: „Nem vagyok rác. Azért, hogy a határszélen lakunk? Magyar vagyok!” Majd a magyar katonához odaszólva a motívumra is rávilágít: „S ha nem lettem volna, maga miatt lettem volna magyarrá!” Erre természetesen a magyar katona átöleli.

Ljubica és az apja közti ellentét tovább fokozódik. Ljubica azt mondja: „De hiszen ugyanazon ég terül el felettünk is, mint az ő fejük felett, az ő vizüket isszuk, az ő kenyereket esszük. A mi véreink ők.” Mire apja: „Elhallgass mindjárt, ők eszik a mienket. Ők eszik el előlünk! Nincs egy csöppnyi vér bennük, ami velünk volna közös. Halálosan gyűlölöm őket, pusztuljanak el mind!” A pópáról kiderül, hogy a szerbeknek kémkedik, ezért lelövik őt. Ljubica sírva halott apjára borul. Jelzi, hogy magyar elkötelezettsége felülírja a vérségi kapcsolatokat. Apja meggyilkolását úgy kommentálja: „Igazságos Isten!”

A színdarabban külön képet szentelnek azoknak a zsidóknak, akik orosz fennhatóság alatt élnek. Ők nagyon nem szeretik a Romanovokat, és felszabadítóként várják a magyar katonákat. Akik el is jönnek, és azt mondják: „Jöjjetek ki a napfényre, a világosságra, nektek is fényesedik immáron a nap, jöjjetek, ez a felszabadulás napja!” A felszabadítók között van Reich úr is, aki eszmét cserél a hitsorosokkal: Ők megkérdezik Reichtől: „Ti hogy vagytok szép Magyarországbán?” Mire Reich azt mondja: „Köszönöm, jól vagyunk a mi jó öreg királyunk mellett.” A magyar felszabadítás nyomán boldogok a zsidók.

Az oroszokkal való konfliktus továbbgördül. Az oroszok elfognak néhány nőt, akik artista lányok, s közülük az egyik magyar. Az oroszok rá akarják venni, hogy énekeljen és táncoljon nekik, de Kató (mert így hívják) emiatt konfliktusba kerül velük. Végül felvesz egy megölt magyar katona által hátrahagyott nemzetiszínű zászlót, az orosz tisztnek az arcába lötytyinti a neki kínált italt, és azt kiabálja: „Magyarok! Merre vagytok? Ide, ide! Vágjátok össze mind-mind. A vérüket lássam!” Az oroszok lelövik Katót, de már jönnek is a magyar katonák, és elüldözik az oroszokat. Kató utolsó szavaival már a magyar katonához szól: „Én meghalok.

De kérek szépen hadnagy úr egy utolsó kérést. Jártam a lebujoikat országról-országra, városról-városra, tessék elhinni, mint egy kiveret kutya, bemocskolva, beszennyezve. De most úgy érzem ... hogy ez a vér lemos rólam minden szennyet, piszkot, és most már lefekhetek az édesanyám mellé. Kérem szépen hadnagy úr, tessék megígérni, hogyha meghalok, el tetszik vinni haza, haza Magyarországra. /lehanyatlík és meghal/” A nemzeti ügyért elszenvedett halál erkölcsileg visszafelé is igazolja az élet addigi tetteit.

A színmű kitér a magyarokkal, illetve a Monarchiával szövetséges németek dicsőítésére is. Ezt úgy oldják meg, hogy egy öreg francia tábornokról szóló színt iktatnak a darabba. A tábornok úgy gondolja, hogy a porosz-francia háborúban elszenvedett francia vereségért most revansot lehet venni, és a francia hadsereg megsemmisíti a német haderőt. Környezete olyan álhíreket közöl vele, amelyek az idős úrban ezt a képzetet erősítik. A színdarabban valóságként ábrázolt helyzet az, hogy a németek tönkrevették a franciákat, ott vannak Párizsban, és a franciák éppen fegyverszünetet kérnek. Arra a kérdésre pedig, hogy mi van az angolokkal, a színműben az a válasz hangzik el: „letartóztatták őket”. A tábornok mit sem tud a franciák tragédiájáról, s díszöltönyében kiáll párizsi lakása ablakába, ahonnan viszont meglátja a bevonuló német katonákat. Erre a szívéhez kap, és összeesik.

A színmű ötven évvel előre is tekint. A záró képe 1964-ről szól. Azt kívánja ábrázolni, hogy a háború milyen hosszú távú következménnyel járt Európa számára. A szerzők a színpadot így írják le: „Ez a kép az 1914-es év eseményének apotheozisa. 1964. aug. 18án¹⁹ játszódik a Nemzeti Muzeumban Budapesten. A muzeum egy külön termét mutatja a színpad a falakon zászlók és hadijelvények. Azok a zászlók, amelyeket seregeink 1914ben elszedtek, oroszról, szerbtől, japántól. A terem közepén két üveg vitrin. Egyikben a szerb korona, a másikban az orosz cár koronája, jogara. Ágyuk és egyéb felszerelések a középső falon aranyszínű, 1914. zöld babérral körülfonva. A bal előtérben karosszék az őr számára. Jobbról és balról két oldalt szárnyas ajtó. A háttér falon I. Ferencz József és II. Vilmos arképe.” A színpadon a múzeumlátogatók egymással beszélgetnek. A cári koronát látva az egyik asszony rákérdez: „És azóta köztársaság Oroszország?”, mire a férje azt válaszolja: „Igen. A legboldogabb köztársaság. Mi magyarok felszabadítottunk lengyelt, zsidót, besszarábiait...” Erre az asszony: „Hja igen, tanultam a felsőbb leányiskolában, miután elfoglaltuk országukat mi diktáltunk neki békét Varsóban. És az orosz nép elűzte a Romanovokat.”

Szóba kerülnek a teremben látható fegyverek is. Az egyik asszony megemlíti, hogy az ő nagyapjának is van otthon egy puskája, mire férje azt mondja: „Ritka jószág! Ma már senkinek sincs puskája. Mire kéne neki...” A diskurzust aztán a nő így folytatja: „De akkor mikor még nagyapa fiatalember volt, más világ járta. Minden ember katona volt, minden férfi elment a háborúba és öldösték egymást, karddal, puskával, ágyúval.” Mire a férfi így szól: „Hát nem jobb ma?... Ma már nincsenek háborúk, de békében és jólétben élünk. A katonaságot csak régi képekből ismerjük, adót nem fizetünk, a fiainkat el nem viszik...”

A színen feltűnnek a darab 1914-es, tehát egyidejű szereplői, immár idős emberként. Nosztalgikusan emlegetik fel a régi időket: „Minden nap egy diadal, a németek vágják a franciát mint a répát, Lüttich, Namur, Brüsszel, Páris!...” Erre a mondatra lecsap a velük lévő unoka, s megkérdezi: „Hát Páris a franciáké volt?”. Mire a válasz: „Régen, – de Hohenzollerni Vilmos elvette tőlük.” A színpad elsötétül, csak a színen lévő két uralkodói portré úszik ragyogó világosságban. A császárok portréja megelevenedik, és megszólalnak. Vilmos császár azt mondja Ferenc Józsefnek: „Látod boldog a magyar ... és ez a te műved.” Ferenc József azonnal válaszol: „És boldog a világ mert így akartad ezt hű barát.” S végül megszólal a zene, ami a szerzői utasítás szerint: „Két sor a német himnuszból, két sor a Gotterhalteből és végül a Rákóczi induló”.

A színdarab szerint a központi hatalmak, és így Magyarország győzelme teljesen átalakította Európát, s a magyarok dicsősége világpolitikai szinten is érvényesült. A vízió történelmi távlatot ad az aktuális – 1914-es – idősíknak, amivel azt kívánja a nézőben tudatosítani, hogy az adott háború az utolsó háború, s többek között ezért is van értelme lelkesen részt venni benne.

Az igazság kedvéért érdemes megjegyezni, hogy 1964-ben Magyarország a Szovjetunió által megszállt ország volt, mert az első háború után még volt egy második is, ahol Magyarország ismét csak a vesztes oldalon állt. 1964-ben a Nemzeti Múzeumban nemhogy a szerb és az orosz, de még a magyar korona sem volt megtalálható, merthogy ekkoriban az Amerikai Egyesült Államokbeli Fort Knox-ban volt fellelhető. De ezt a jövőképet 1914-ben senki sem hitte volna el. Sokkal hihetőbbnek tűnt az, amit a Vígszínház színpadán láttak, láthattak.

„Varsótól az Adriáig”

A darab,²⁰ műfaja szerint, színmű.²¹ Szerzője Márkus László.²² A Király és a Magyar Színház által közösen színre vitt darab bemutatására 1914. szeptember 15-én került sor. Az alkalmi színmű középpontjában az orosz fogságban sýnylódó lengyelek megsegítésére siető magyar csapatok hősies helytállása áll. Egy hazafiságára ébredő lengyel ifjú számára követendő példaként szolgál a magyarok bátorsága: honvédeink kiszabadítják a bebörtönzött lengyel katonákat, akik ezt követően kivívják országuk függetlenségét. Nem maradhat el a cselekményből a szerelmes magyar huszárcapitány alakja sem, aki megmenti kedvesét az őt elrabló orosz tiszttől. A mű szerkezeti felépítése a következő: I. Nincs még veszve Lengyelország: orosz börtön lengyel és ukrán politikai foglyai várják a magyar felszabadítást. II. Egy lengyel kúrián: az orosz zsarnokság végét jelentik a közeledő magyar csapatok. III. A tenger válaszol: a hazafiasságára ébredő lengyel fiatal. IV. Jönnek a magyarok: a hős magyar huszárcapitány. V. Orszel Polski! (A lengyel sas): a magyarok kiszabadítják a börtön foglyait. VI. Szabad Lengyelország! A huszárcapitány kedvese kiszabadul.

A színmű – címe alapján – közép-európai dimenzióba helyezi a Nagy Háború magyar propagandáját. A cselekmény során kiderül, hogy magyar családi kapcsolatok szövik át a térséget. A darabban külön jelentőségre tesz szert a történelmileg már 1914-ben is hagyományosnak tekintett lengyel-magyar barátság.

Az első kép lengyel börtönvilága mintegy panorámáját adja az oroszok által uralt lengyel területek vélelmezett politikai hangulatának. A hatóságok által hamisan megvádolt lengyel tiszt éppúgy megszólal, mint az itt raboskodó zsidó, vagy éppen az istentelen nihilista álláspontot képviselő rab. Mindannyian oroszellenesek, és mindannyian várják a felszabadulást. A nihilista azt mondja: „Van a gazember törvény. A törvény a cár.” Szerinte a cárt meg kell ölni. Az egyik lengyel így vall önmagáról: „Valami van. A lelkemmel hallom, a szabadság áthallatszik a falakon. A szöszékről hurcoltak el, mert Lengyelorszáért imádkoztam, és hallottam akkor is, hogy az Úr jön, messziről jön és segít.” A zsidó azt mondja: „Én hittem Istenben. Megtartottam a szombatot. Segítettem a szegényeknek. És az anyámat megölték. És a boltomat kirabolták. És engem idezártak. És az Isten nem volt velem.” Az igaztalanul megvádolt lengyel tiszt – név szerint Kázmér – is bemutatkozik: „Tiszt voltam. Lengyel vagyok, és már régen erjed valami a diplomáciában. A lengyelekben nem bíznak, és igazuk van. A lengyel föl fog ébredni, ha megharsan a vihar és én is. Elkommandíroztak a csapatomtól – egy nyavalyás depóhoz kerültem ide, a határ mellé, de a katonáim nem felejtenek el.” Mindannyiuknak okuk van várni a felszabadulást. Kázmér ezt így fogalmazza meg: „És mi odakint leszünk. És jönni fognak délről, és jönni fognak nyugatról. Szabad, boldog testvérek! Magyar testvérek, német testvérek! Erősek. Jönni fognak délről, és a lengyel földön végigborzong a hajnal. Látjátok a

hajnal? Jön, és tüzeket gyújt lengyel földön. A sírok kinyílnak, és a föld alól és az ég tengerén át jönnek a régi lengyelek, régi jó urak!”

Nemcsak a börtönben ülő rabok reménykednek, hanem azok is, akik a börtönön kívül vannak. Ida, egy lengyel kúrián élő hölgy zongorán a Kossuth-nótát játssza, és kifejezi azt a reményét, hogy „A magyarok meg fognak indulni”. Az őt hallgató öreg lengyel szkeptikus, és azt állítja: „A magyarok már régen elfelejtettek bennünket”. Ida ezt kétli. Szerinte, ha jönnek a magyarok „a börtönök felnyílnak”. A kúriára betérő és igen furcsa nyelvet beszélő kozák gúnyolódik a magyarokon: „Ugyan valami kis háború talán lesz. Nem mondom, a szerbek ellen mozgósítottak. Na ja, a szerbek betörték Magyarországra, és hoppon kapták az egész magyar bandát. Most szorítják őket fölfelé.” A Dalmát tengerparton is a magyarokról folyik a beszéd, ahol is egy Bánhidai nevű ember a következőképpen győzködi a Blanka nevű hölgyet: „Higgye el Blanka, az emberben a magyar ősök minden harcos öröksége megelevenedik. Az az ágyúszó délről, mint a cigánymuzsika...”

A színmű elején megismert kis lengyel határ menti városban épületes beszélgetés zajlik egy magyar huszár és egy kozák között. A magyar huszár történetesen szlovák, azaz a korabeli szóhasználatnál „tót”. A beszélgetés a következőképpen történik: „Kozák: Hé, te tót ember! – Tót: Na de kozák! – Kozák: Igaz-e, hogy a magyar huszárnak kutya feje van? – Tót: Az anyád! Én is huszár vagyok. – Kozák: Mi a fene!”

A sajátos diskurzus tovább folytatódik. A tót megkérdezi, hogy mit akarnak velük kezdeni az oroszok. A kozák közli, hogy miután idegen alattvalókról van szó, vélhetőleg internálva lesznek. A tót megkérdezi, hogy az mi? A kozák közli, hogy ezt a nyavalya tudja, de az biztos, hogy meg fogják őket korbácsolni. Mire a tót – amolyan magyaros virtussal – azt válaszolja: „Fogod ám az anyád keserves kozák teremtését! Egyet ütsz, és aztán én se tudlak többet összedrótozni, pedig én mindent összedrótozok.” A tót odaszól a társaságukban lévő románhoz, akit a korabeli szóhasználatban a magyarok oláhnak neveztek, s közli vele, hogy az orosz meg akarja korbácsolni, s ezért a románnak nem lehet barátja az orosz. A román azonnal elhatárolódik az oroszától, s azt mondja, hogy az orosz a Belzebub barátja, de nem az övé. A sokszínűséget fokozandó a diskurzust hallgató zsidó megkérdezi a tóttól: „Magyar vagy?” Mire a tót: „Tót voltam mikor idejöttem, de amióta megtaláltam a rokont,²³ magyar vagyok.” A zsidó erre örül, mert a magyar az egyenlő a felszabadítóval.

Ez a kis szürreális életkép jelzi, hogy a magyar képes a szlovákot is magyarrá tenni, s a románt is magához vonzani. A zsidók pedig helyzetükből következően csakis a magyarok barátai lehetnek.

A közelgő magyar csapatok hírére az oláh a tóttal együtt úgy dönt, hogy a magyarok részére elfognak egy kozákot. Ahogy az oláh megfogalmazza: „Fogjunk egy kozákot a magyar testvérnek!” A bevonuló magyar katonák kijelentik: „Ahol magyarok vannak, ott megnyílnak a börtönök”. Elhangzik a felszólítás: „Lengyelek, a lánc lehullott. Most a ti dolgotok, hogy kardot vegyetek szabad kezetekbe. Elég az imádkozásból! Verekedni kell!” S tényleg: a börtön kinyílik, és Kázmér, az igaztalanul megvádolt lengyel tiszt hitet tesz a magyarok mellett.

A darab utolsó része szinte örömmünne. A tót azt éneklí: „Mikulás²⁴ cár füle tövét vakarja a drukkától; elvertük a Visztulától, elvertük a Bugtól; Hogy ez így van, mindhiába, el kell neki hinni; A zsidókkal kínjában már brudert akar inni.”

A magyar tót katonával összebarátkozó kozák is hajlik arra, hogy magyarrá váljon. Eddig ugyan Fedornak hívta magát, ami egy szláv keresztnév, de barátja, a magyar tót katona új nevet ad neki, Fodornak hívja, ami egy magyar családnév. A magyar katonákkal bevonuló osztrák kapitány is lelkesedik: „Nagyszerű pofák vagytok ti magyarok! Nekem ezután beszélhetnek a rebellis magyarokról. Mi osztrákok azt hittük, hogy gyűlöltök bennünket! Pedig nem

igaz. Végre megtaláltuk egymást. Mi már idegenek sohasem lehetünk.” A homoerotikusnak is értelmezhető vallomás nyomán úgy tűnik, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában fennállt osztrák-magyar ellentét is semmivé foszlik.

De még nincs vége a háborúnak, ezért – a darab befejező mondataiban – elhangzik a töretlen optimizmus szava: „És győzni fogunk! Rettentő nehéz, tengernyi ellenség van előttünk, és patakokban ömlik a vér. Talán nehezen megy, talán ér balszerencse és a délceg rohamok egy pillanatra megállanak. Lehet, hogy ér balszerencse, de minket legyőzni nem lehet. Minden rab népek imája segít, és velünk van az Isten. Fogtok talán rossz híreket is hallani rólunk, de mi talpra ugrunk, és hajrá! A magyarnak győzni kell, és mi győzni fogunk!” Záró mondatként az addig istentagadó nihilista is megszólal: „Most tudom, hogy van Isten!”

S miután a magyarok győztek, felszabadították a lengyeleket, a zsidókat, a tót és a kozák magyarrá, a román a magyarok barátjává vált, az istentagadó nihilista pedig istenhívóvé lett, utolsó mozzanatként, együtt mindannyian eléneklik a Himnuszt. A színmű alapján úgy tűnik, hogy a magyar több mint háborús győztes: megváltó.

Egy nappal a bemutató után az orosz hadsereg körülfárta Przemyslt, Galícia védelmének alappilléret.

„Akik itthon maradtak”

A verses prózában megírt darab műfaja szerint: „alkalmi játék 1 felvonásban”. Heltai Jenő²⁵ színművét²⁶ 1914. szeptember 19-én mutatta be a Vígszínház²⁷ – egy nappal azelőtt, hogy megindult Szerbia ellen a Monarchia második offenzívája. A rövid darab egy családi életképet mutat be, melyben az otthon maradt idős és női hozzátartozók fohászkodnak a bevonult családtag épségéért és a háború sikeres kimeneteléért.

A színmű színtere nyáresti kispolgári enteriőr. Itt ül együtt a nagypapa, a fiatalasszony, a fiatal lány és egy kisfiú. Az ő beszélgetésüket hallhatjuk a darabban. A beszélők megállapítják, hogy az utcán katonazene hangjaira katonák vonulnak. Tetszésüket fejezik ki, hogy a muzsika szerintük szép magyar nóta. A fiatalasszony az ablakon át zsebkendővel integet a katonáknak, és megállapítja: „Sehol semmi bánat, bátrak és erősek, büszkék és vidámak. Barna piros arcuk a jókedvtől sugárzik, zászlót tart az egyik”. A fiatal lány erősíti a mondanót: „Énekel a másik, bokréta a puskán, a sapkán kokárda, mintha bálba menne, úgy megy a csatába.” Az idillikus képet némileg megtöri, hogy a fiatalasszony közli, az ő férje is katona, a fiatal leány pedig elmondja, hogy a vőlegénye szintén. A kisfiú kifejezi vágyát, hogy ő is katona szeretne lenni, mint az apja. A nagypapa szintén elmondja, hogy családirag van köze a háborúhoz, hiszen három fia katona. Sajnálatát fejezi ki, hogy ő kora miatt nem szolgálhat a seregben, de határozottan közli: „Előre, előre!” A gyerekek vigasztalólag mondja, hogy „őneki még biztos lesz alkalma kardot rántani a hazáért”; szemben vele, akit „bilincsel az agg kor”.

A fiatalasszony máshova helyezi a hangsúlyt: „Csöndesedjen drágám! Fogadjuk jó szívvel, amit a sors ránk mér. Egyformán harcolunk mi mind a hazáért. Karddal az erősek, részvéttel a gyöngék, vér és könny áztatja a haza szent földjét, egyformán jótékony harmat mindkettő, az a föld melyre hull, nem maradhat meddő. Ó, hogy mennék én is lobogó zászlóval, jókedvű fiúkkal, vidám zeneszóval. Könnyű könnyű szívvel a csatába menni, ádáz ellenséggel vígan verekedni. Csaták mámorában mindent elfeledni. Nehéz nehéz szívvel itthon dideregni, sírni és aggódni, várni és szeretni. Álomtalan éjjel semmit sem feledni.” A gyerek erre azonnal válaszol: „Én nem féltsem apát, se Magyarországot, csak mi fogunk győzni akárhány az ellen. Ha magunk leszünk is egész világ ellen. Hiába az ármány, árulás és gázság, apuka megmondta, mienk az igazság. És ha apa mondta, úgy kell annak lenni,

minket ugye nem fog senki leteperni.” A fiatal leány, akinek vőlegénye ment el a sereggel, osztja a gyerek véleményét, de kételyeit fejezi ki a tekintetben, hogy a vőlegénye élve viszatér-e a háborúból. Ha nem jön vissza, akkor ő itt marad „csokolatlan ajkkal”, amit azért problémaként érzékel. A nagypapa is erősíti az optimizmust, amikor azt mondja: „Nem szabad csüggedni. Bizalom, bátorság. Áll Buda, él magyar, él még Magyarország.” Ezután közösen imádkoznak Istenhez, ahol mindenki elmondja, hogy mit kíván. Szeretnék, ha Isten megsegítené az országot, enyhítené a szenvedést, a fájdalmat, reményt és bizalmat adna a csüggedőknek, kenyeret, vizet adna, a nyomor helyett áldást és hamari viszontlátást biztosítana. Végül mind együtt úgy fejezik be: „Isten, kinek neve mindörökké áldott, adj nekünk egy erős új Magyarországot!”

Heltai más utat követett, mint az addigi szerzők. Ő az otthon maradtok szemével látja a háborút, és megpróbálja annak emberi oldalát érzékeltetni a nézővel. Ugyanúgy kívánja az ország győzelmét, de nem szólít fel vérontásra, nem kívánja az ellenség halálát, s legfőképpen egyetlen egy katonát sem szerepeltet rövid színdarabjában. Írásműve egyértelműen propagandisztikus, de úgy háborúpárti, hogy egyben emberpárti is. Érzékelteti a hátszág aggodását és elkötelezettségét, s nem állítja azt, hogy a magyar több és jobb, mint a más nemzethez tartozók. Olyan propaganda, amely nem háborús uszítás; inkább patrióta, mint nacionalista.

„Nagy dolog a háború”

A darab²⁸ – műfaja szerint – „énekes játék 4 képből”. Írója Vágó Géza.²⁹ A színművet 1914. szeptember 27-én mutatták be a Király Színházban.³⁰ A játékban a faluból bevonuló ifjú honvédek azzal a céllal vállalják a front küzdelmeit, hogy ott „muszka zászlót” szerezzenek, és azt hazahozzák, elnyerve vele a helyi kocsmáros leányának kegyeit. A küzdők sorából legnagyobb meglepetésre, egy zsidó ifjú kerül ki győztesen, aki csellel állt katonának, majd tanúbizonyságot téve bátorságáról, feleségül vehette a kocsmáros leányát.³¹ A darab szerkezete: I. A gyáva legény; II. A megváltók; III. Misó angyal lesz; IV. Virradat.

A színmű dallal kezdődik, amely tükrözi a teljes eszmei mondanivalót. A szín kocsmára, ahol a jelenlévők csárdást táncolnak, s a zene szövege a következő: „Belgrád felé magyar bakák járnak; / Belgrád felé sötét felhők szállnak, / A felhőkből véres eső patakszik, / Ferenc Jóska a szerbekre haragszik. // A határon magyar bakák járnak, / A határon szuronyverdők állnak, / Nem téveszt célt magyar baka golyója, / Bekergeti a szerbeket a folyóba. // Azt üzenjük a nagy orosz cárnak, / Hogy mivélünk nagyon rosszul járnak. / Mert a magyar nem ijed meg senkitől, / Nincsen oka félni csak az Istentől.”

A mulatozók között a felhevült férfielemek ilyesmiket beszélnek: „Olyan cudar a kedvem, valami muszkát vagy rácot felaprítanék”, „...majd megtudja az a muszka, hogy nem jó lesz a somogyi fiúkkal kukoricázni”. Újra dalra fakadnak: „Három színű a mi zászlónk / Nincsen párja annak, / Petár királyt kötjük fel rá, / Győzelmi szalagnak.”³² A szereplők kifejezik reményüket, hogy a háború nem tart soká: „Először rendet csinálunk a rácok között, azután megverjük a muszkát, ... aztán majd csak vége lesz egy-kettőre.”

A kocsmában szóba kerül 1848 emléke, s az egyik idős megszólaló el is mondja, hogy lényegében minden ugyanúgy van, mint egykoron: „... éppen úgy van minden, mint akkor régen. Csak a mundér más, de a lelketek szakasztott olyan, mint az enyém volt. Akkor is csak egyszer mondták, hogy menni kell, de el is mentünk mindannyian. Akkor Kossuth apánk, most pedig Ferenc Jóska – mindnyájunknak édesapja.”

Feltűnik a színen Simi, a falubeli zsidó fiú, akit nem vettek be katonának, mert csenevész, tyúk mellű. A többiek gyávanak tartják, de ő ezt kikéri magának, és eldönti, hogy mindenáron belép a seregbe. Mivel titokban szerelmes a kocsmáros lányába motivációját csak növeli,

hogy egy zsákmányolt muszka zászlóval elnyerheti Rozi szerelmét. Simi végül is eléri, hogy beállhasson katonának. Hadnagya itt szótartot intéz hozzá: „Az igazi, az új megváltás most fog elkövetkezni. Felszakadnak a rabok láncai, és diadalmasan fog keresztülharsogni a világon a szabadság győzelmes harsonája. A vér, az ártatlan emberek vére, amely ebben a rettenetes győzelemben vérrózsákkal fogja behinteni a harcmezőket, a keresztrefeszített Megváltó vérevel fognak egyesülni örök jelvényeként az igaz, boldog és békés életnek!” Ennek hatására Simi a hadnagy társaságában lévő hölgynek rögtön megadja a címét: „Pardon, kisasszony! Elfelejtettem a címünket megmondani; ha írni akarna, a címem: Simi Fröhlich, Szentpétervár, poste-restante!”

A következőkben a férfiakat már a fronton látjuk. Itt harci érintkezésbe kerülnek az oroszokkal, és miközben a falubeli fiúk közül van, aki meghal, Simi zsákmányol egy orosz zászlót. A magyar katona halálát a hadnagy úgy kommentálja, hogy „A háború borzalma – a jövő tisztasága.” Majd letakarja a halottat egy nemzetiszínű zászlóval.

A következőkben – immár újra a falusi kocsmában – a helyiek részletesen és dalban elemzik a helyzetet. Belpolitikailag az elemzésük egyértelmű. Bátran és egyöntetűen hitet tesznek a korabeli miniszterelnök és rendszere mellett: „Szídtuk eddig nagyon az / Adózási srófot, / Abcugoltuk cudarul / Tisza István grófot, / De azóta kiderült, / Hogy okosabb lesz tán, / Ha egy-szívvel kiáltjuk: / Éljen Tisza István!”

A szerb politikai elit lesújtó kritikában részesül: „György a szerbek hercege, / Elment a csatába, / Hát egy magyar golyóbis / Rögtön eltrafálta. / Kanászfamiliából / Származik a Gyurka, / Nem marad majd belőle / Csak egy véres hurka!”

De nemcsak a szerb elit, hanem a szerb nép is kritika tárgya: „Mitroviczán a vad rác / De csunyán megjárta, / Egy tót baka a rácnak / A kezét levágta. / „Miért vágta le a kezét?” / – felelj erre tót, – / „Mit csináljak, hogy ha már / Akkor feje – nem vót!”

A magyar öntudat és a lehangoló tekintetű magyar erő nemzetközi politikai értékítéletekre is ösztönzi a kocsmában dalolókat: „Én az angol flottáért / Nem adnám a gúnyám, / Londonban az emberek / Oda vannak csunyán. / Nevezzük az ángélust / britnek vagy angolnak, / Hajói a tengeren / Sirva brittangelnek! // A francia hadsereg / Nem tud felkészülni, / Mert a francia anyák / Nem szeretnek szülni, / Bezzeg büszkén nézhetünk / A mi seregünkre, / Mert a magyar menyecskék / Furtonfurt csak szülnék.” Úgy tűnik, hogy a brit hajóhad a világtengereken nem tud tájékozódni, a franciák pedig demográfiai deficitben vannak, szemben a magyarokkal, akik lélekszámban, illetve reprodukációs képességben nyilván meghaladják őket.

Simi visszatér a falujába a zsákmányolt orosz zászlóval, s elnyeri Rozi kegyeit. De sajnos újra vissza kell menni a háborúba, ami egészen bizonyosan a magyar fegyverek győzelmével ér véget. Erről Simi hadnagya – Simivel együtt – biztosítja a falu lakóit és a színdarab nézőit: „Fiuk, megyünk! Bátran, jókedvűen előre! Új ütközetre! Újabb győzelemre! Mi nem csüggedhetünk gyerekek, mert a mi zászlónkon ez a jelszó csillog: „Diadal!”. És ha visszatérünk, büszkén, emelt fővel emlékszünk majd szent küzdelmeinkre, és szenvedéseinkre, mert nagy dolog a háború.” Mindenki dalra fakad, s azt éneklük, amit 1848-ban is: „Fel-fel vitézek a csatára!” Minden jó, ha a vége jó!

Két nappal a színdarab bemutatója után orosz csapatok nyomultak be az Uzsoki-szoroson keresztül Magyarország területére.

Nemzeti erotika és kábulat

A vizsgált színdarabok alapján kirajzolódik a kép: 1914 augusztusában-szeptemberében, a háború kezdetekor milyen tartalmi – és érzelmileg hitelesíteni szándékozott – üzeneteket kívántak eljuttatni a nagybecsű publikumnak.

A háború nemzeti ügy. Éppen ezért hozzátársítják a modern magyar nemzettudatban rögzült dicsőségteli nemzeti tartalmat, s ez történetileg 1848-ban, mint érzelmi kiindulópontban fogható meg. 1848 sehol nincs részletezve. Nincs szó arról, hogy a folyamat annak idején 1849-re eljutott a Függetlenségi Nyilatkozatig, illetve nincs szó az 1848–49-et jellemző belső megosztottságokról. 1848 önmagában, mint pozitív kollektív nemzeti emlékezetű pont van jelen, s személyileg csak Kossuth Lajossal (esetleg Petőfi Sándorral) társul.

Ezt a nemzeti konszenzusnak tekintett pontot kötik össze 1914-gyel, illetve Kossuthot Ferenc Józseffel. Az összekötést indokolja az, hogy 1848-ban (pontosabban szólva 1848–49-ben) a magyaroknak ellenfelei voltak a szerbek és az oroszok, és 1914-ben is ellenük viselnek háborút. 1848 differenciálatlan összehangolása 1914-gyel egyszerre utal az annak idején levert magyar forradalomért és szabadságharcért vett revansra, illetve az akkor megszakított folyamat folytatási szándékára, kiteljesítésére. Így feledhetővé válik a független Magyarország ideáját megtestesítő Kossuth és ezt az ideát opponáló Ferenc József ellentéte. A háború harmóniába rendezi a magyar múltat. 1848 a modern magyar nemzettudat szakrális, érzelmileg nem megkérdőjelezhető pontja, és ha ezt összekötjük 1914-gyel, akkor azt mondjuk: a háború is szakrális és érzelmileg megkérdőjelezhetetlenül magyar.

Fontos, és az 1848-as forradalom 1914-gyel való azonosításában nagy szerepet játszó mozzanat a szabadság értékének kihangsúlyozása. Ahogy 1848-ban, úgy 1914-ben is a magyarok a szabadságukért küzdenek. Ez az elgondolás szinte mindenütt megjelenik, de más is társul hozzá. A magyarok olyan fontosnak tekintik a szabadságot, hogy ezt másoknak is elviszik. Éppen ezért a magyar felszabadító, ami a háborús részvétel igazolását erkölcsileg és érzelmileg még inkább erősíti, felmagasztosítja.

Mozgásábrázolás

Ebben a harcban a magyarok egységesek. A nemzet történelme és elkötelezettsége a szabadság iránt megteremti a nemzeti egységet. A nemzeti egység szellemében nincs szegény és gazdag, nincs úr és paraszt. Aki ellenzi a háborút, az kizárja magát a nemzeti egységből, ezért még a háborús konfliktus egykori ellenzői is beállnak a nemzeti egységbe.

A magyar nem egyszerűen önmagát képviseli, hanem felszabadító missziójával világtörténelmi szerepre tesz szert. Győzelmes küzdelme hozzájárul ahhoz, hogy e háború után minden háború megszűnjön. Felszabadító feladatával pedig önmaga és más népek megváltójának szerepébe kerül. A magyarnak biblikus a missziója, és megvan hozzá az isteni ereje is.

A nemzeti egység, az érzelmileg megalapozott történelmi elhivatottság a magyart erősebbé és jobbá teszi azokhoz képest, akikkel harcban áll. Ezért lesz képes legyőzni szerbet és oroszot, s ezért retteghetnek tőle a franciák és a britek. A magyar mind közül a legjobb.

A kiemelkedő minőség vonzóvá teszi a magyart. Mondhatnám úgy is, hogy a magyar szexi, egyfajta erotikus kisugárzása van, amit hívhatunk nemzeti erotikának is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a szlovákok is magyarok akarnak lenni, a zsidók kifejezetten törekszenek erre, és még a kozák is elcsábul – ő is úton van ahhoz, hogy magyarrá legyen. Ebben a megközelítésben a magyarral együtt élő másféle emberek nem ellenségek. Nem ellenség a zsidó, nem ellenség a szlovák. Sőt! A magyar asszimiláló ereje erősíti a nemzetet, s a nemzet erősödik is. A zsidóból vagy a szlovákból lehet a legmagyarabb magyar, a legvitézebb hős.

Az ellenség az, aki el akarja lehetetleníteni a magyart, aki el akarja őt tiporni, aki el akarja venni tőle hazáját. Ezekkel szemben kíméletlenül fel kell lépni, s vérüket kell venni. Ebben a harcban természetesen lesznek magyar áldozatok is, de ők a hősök, szemben azokkal, akik szintén meghalnak, de a magyarok ellenében halnak meg. A tárgyilagos szemlélő ezt látja, hiszen a meggyilkolt szerb kém lánya is elismeri, hogy apja halála az igazságos Isten műve volt.

Feltűnő, hogy a magyarnak ugyan vannak szövetségesei, de alapvetően magában áll szemben ellenségeivel. Maga veri le a szerbet, maga veri le a muszkát. Csak véletlenül és utalásszerűen értesülünk arról, hogy a háborúban a magyaroknak nincs saját hadserege, mert egy olyan armádia tagjai, amely az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadserege.

A színdarab általában a fikció világa. Nincs ez másként most sem. Az úgynevezett valósághoz vajmi kevés köze van annak, amit ezek a művek a korabeli nézőnek mondtak, s amivel kicsiholták az elfogadásukhoz szükséges érzelmi többletet. Esetünkben azonban mégis némi fontosságra tesz szert, amit közönségesen realitásnak hívunk. Egyszerűen azért, mert egy akkoriban létező háborúról van szó mindazzal a vérrel és veritékkel, amivel ez az esemény sor jár, illetve járhat. A színdarabok háborús világképe fiktív, de bemutatásukkor a háború már valóságos. A fikció a realitásból táplálkozik, de nem sok közül van egymáshoz; a fikcióból jószerivel semmi nincs a realitásban. Úgy tűnik tehát, hogy Budapest színpadain 1914 augusztusában-szeptemberében a fikció teljesen felülírta a realitást, s egy olyan magyar önképet és helyzetet konstruált, amely racionálisan még nyomaiban is nehezen volt érvelhető. Persze nem is ez volt a feladat.

A háborúban álló országokban mindenütt hasonló lelkesedés és azonosulás volt megfigyelhető. Éppen ezért nincs okom feltételezni, hogy máshol más lett volna a nemzeti öntömjenezés érzelmi miliője és logikája. Valószínű, hogy a magyar szó behelyettesíthető a szerbvel, a franciával, vagy éppen a némettel; az önkép tekintetében csak árnyalatnyi és nem lényegi különbségek lennének.

Mindezek alapján vélelmezhető, hogy a háború elején a nemzeti érzés teljesen parttalan kitörése – még ha ez esztétizált formában is történt – alapvetően egy sajátos érzelmi állapotot idézett elő. Ezt az állapotot lehetne nemzeti kábulatnak, delíriumnak, esetleg részegségnek hívni. A mértéktelen alkoholfogyasztás eltorzítja az ítélőképességet, megváltoztatja a reakci-

ókat, leépíti a gátlásokat és egy – az alkohol hatása által teremtett – szürreális világba helyezi bele az embert. Ha valaki mértékkel fogyaszt tudatbefolyásoló- és módosító italt, akkor annak inkább hasznát látja, mert nem megváltoztatja a tudata állapotát, hanem csak jobb kedvre hangolja az egytet.

A nemzeti érzés mértéktartó alkalmazása segítheti egy-egy politikai közösség összetartozását. Különösen akkor, ha nagy és megoldandó feladat áll az adott közösség előtt.³³ Abban a pillanatban, amikor ez mértéktelenségbe fordul át, az adott politikai közösség önértékelése teljesen elszakad a realitásoktól, és merőben szürreális világba kerül.

Megítélésem szerint ez az állapot állt elő 1914 őszén Európában. Abban – már csak az általam áttekintett színdarabok alapján is – biztos vagyok, hogy Magyarországon is ez volt a helyzet. A háború kitörése és a nemzeti bornírtság tobzódása egybeesett. 1914 szeptemberében – képletesen szólva – Magyarország elkábította magát önnön tételezett nemzeti nagyságától. Mondhatnám azt is: Magyarország más európai országokkal egyetemben módosult tudatállapotba került. Sok idő kellett ahhoz, amíg kijózanodott, hogy aztán megint ittassá váljék. A Nagy Háború utáni időszak tapasztalata alapján ugyanis tudnunk kell, hogy nem csak a nemzeti érzéstől lehet megrészegülni.³⁴

Jegyzetek

1 Ezt a folyamatot mutatja be: Merényllettől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországn. (1914. június 28. – 1914. július 28.). Szerk.: Gerő András. Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 2014.

2 Esti Újság, 1914. XIX. évf. 165. szám

3 Kecskeméti Lapok, 1914. 145. szám

4 Lehetséges olyan megközelítés, amely minden háborús tematikát vagy katonaszereplőt tartalmazó darabot a háborús propagandába sorol be. A magam részéről csak azt tekintem háborús hitvallásnak, amely kifejezetten e célból íródott. Kétségtelenül igaz azonban, hogy jó néhány 1914 előtt írott darabot átalakítottak, és a háborúról szóló hangszívekkel láttak el. Ezeknek a rendezői elképzeléseknek a számbavétele igazi színház-történelmi kutatói feladat, de az én megközelitésem ezt nem tartalmazza.

5 A háborús propagandaszínház külön vonulatát képezik a gyerekeknek szóló színdarabok. Így például a Komor Gyula és Stephanides Károly által írott „Szepi, a főcserkész”, amelyet a Vigszínház mutatott be 1914. december 19-én. A szüzsé szerint Bombaország (értsd Szerbia) agitátort küld Komitácsi személyében, hogy a háború ellen hangolja a szittyákat. Nem jár azonnal sikerrel, és mindenki nagy örömmel vonul a bombák ellen. Nyebogár, miután a szittyák elfoglalták a fővárost, hiába menekül a földalatti börtönei miatt rettegett „Gonoszok gonoszához” segítségért, a szittyák győzedelmeskednek. (Magyar Színpad, 1914. 329. szám, december 19.). De ilyen darab volt az ugyancsak a Vigszínházban 1915 decemberében bemutatott, Komor Gyula által írott színmű, amely a „Hindenburg bácsi” címet viselte. A darab nem túl bonyolult történetében Hungária és Konrád vitéz együtt sikerrel szállnak szembe a gonosz Nyikolajevics-Muszkával, aki végül elnyeri méltó büntetését (Színházi Élet, 1915. 15. szám, december 21.).

6 A Népopera mutatta be a „Vörös ördögök” című színművet. Műfaja szerint alkalmi játék 7 képből. Írói: Mérei Adolf és Dr. Béli Izor. A darab szerkezete: I. A vörös ördögök. II. A mitrovicai tánc. III. A nazarénus. IV. Mindenütt jó, de legrosszabb otthon. V. Megfizettem Világosért. VI. Vive la Kaiser. VII. Magyarország nem volt, hanem lesz. Történet két magyar huszárról, akik sikeresen küzdenek a fronton. Egy volt negyvennyolcas honvéd bosszút áll egy orosz tábornok megölésével régi sérelmeiért. Párizsban forradalom tör ki és a nép követeli, hogy tegyék le a fegyvert a németek előtt: Napóleon szelleme megjelenik és babérkoszorúját Vilmos császár fejére teszi. A Magyar Országgyűlés háború utáni első ülésén deklarálja, hogy Lengyelország és Szerbia koronája a királyhoz tartozik immár. (Magyar Színpad, 1914. 231. és 235. szám, szeptember 2. és 15.). A Vigszínház mutatta be Gábor Andor „Előre!” című színjátékát 5 felvonásban. Egy, a hadüzenet miatt Franciaországban rekedt magyar földbirtokost és lányát megtámadja a csöcselék, mire egy magyar diplomata védelmükre kel: közben a támadók szétszélednek a porosz közeledésének hírére. A két fiatal közel kerül egymáshoz. Közben hadba vonuló katonák gyülekeznek az Astoriában, Budapesten, és a „magyszerb-komité” két kémje is feltűnik. (Magyar Színpad, 1914. 236. szám, szeptember 17.).

7 Pásztor Árpád 1877-ben született, és 1940-ben halt meg. Színműíróként, fordítóként, újságíróként tevékenykedett. (Az életrajzi és intézménytörténelmi adatok forrása a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is: Magyar életrajzi lexikon, I–III. kötet. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1981; valamint: Magyar színház-

művészeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.) Sárközi Mátyás, Molnár Ferenc monográfiusa és egyben unokája szóbeli közlése szerint a színház eredetileg Molnár Ferencet kérte fel a darab megírására, de ő ezt nem vállalta, viszont tanácsaival segítette Pásztor Árpád munkáját.

8 A Király Színház 1903-ban kezdte meg működését Budapest hetedik színházaként. Beöthy László alapította. Itt mutatták be 1904-ben Kacsóh Pongrác „János Vitéz” c. darabját, s innentől a színház a zenés darabok bemutatását részesítette előnyben. A Király Színház 1936-ig működött. Bemutatói közül említést érdemel Jacobi Viktor „Leányvásár” és „Sybill”, Huszka Jenő „Gül Baba”, Kálmán Imre „Luxemburg grófia” és „A csárdaskirálynő”, Szirmai Albert „Mágnás Miska” c. operettje.

9 A darab főbb szerepeit Fedák Sári, Z. Molnár László, Huszár Károly és Rátkai Márton játszotta. A színmű gépiratos formában az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Színháztörténeti Tárában lehet fel.

10 Magyar Színpad, 1914. 223. szám, augusztus 25.

11 rezervista: tartalékos

12 Abzug: le vele!

13 Mungó: kormánypárti, a kormányt kritikátlanul kiszolgáló (gúnyos)

14 A színmű kézirat formátumban az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

15 Hegedüs Gyula (1870–1931): színész. 1896-tól – megszakításokkal – 1926-ig a Vígszínházban játszott, később a Magyar Színházhoz szerződött.

16 Faragó Jenő (1872–1940): író, újságíró. Nagyszámú színdarabot, operettlibrettót, filmszöveget, regényt és elbeszélést írt.

17 A Vígszínház 1896-ban nyílt meg, s szinte azonnal a fővárosi polgári közönség egyik leglátogatottabb színházává vált. Eredendően is célul tűzte ki kortárs magyar drámaírók műveinek színrevitelét, de ugyanakkor elkötelezte magát a modern külföldi drámák bemutatása mellett is. A színház napjainkig működik, épülete 1945-ben, Budapest ostromakor megsérült; helyreállítását követően, 1951-től a Magyar Néphadsereg színházaként tevékenykedett. 1960-ban visszakapta nevét, s újból Vígszínház lett. A darab főbb szerepeit Vendrey Ferenc, Tanay Frigyes, Virányi Sándor, Hegedüs Gyula és Gombaszögi Frida játszották.

18 Magyar Színpad, 1914. 231. szám, szeptember 2.

19 Ez Ferenc József születésnapja.

20 A színmű kézirat formában az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

21 A főbb szerepeket Törzs Jenő, Tarnay Ernő és Latabár Árpád játszotta. (Magyar Színpad, 1914. 235. szám, szeptember 15.)

22 Márkus László (1881–1948): író, kritikus, színházi- és filmrendező, díszlet- és jelmeztervező, színházigazgató. Élete során volt a Nemzeti Színház és az Operaház igazgatója is.

23 a pánszláv elképzelések szerint a szlávok összetartoznak, s így a szlovák és az orosz rokonok

24 azaz: Miklós

25 Heltai Jenő 1871-ben született és 1957-ben halt meg. Költő, író, drámaíró, színházigazgató: a foglalkozási felsorolás is jelzi, hogy rendkívül sokoldalú művészeti tevékenységet fejtett ki.

26 A darab kézirat formában az OSZK Színháztörténeti Tárában lehet fel.

27 A Heltai darab főbb szerepeit Hegedüs Gyula, Sz. Varsányi Irén és Gombaszögi Ella játszotta.

28 A színmű kézírata fellelhető az OSZK Színháztörténeti Tárában.

29 Vágó Géza (1882–?): Színész, rendező, színházigazgató.

30 A darab főbb szerepeit Tanay Frigyes, Latabár Árpád, Z. Molnár László, Huszár Károly és Rátkai Márton játszották.

31 Magyar Színpad, 1914. 246. szám, szeptember 27.

32 A háromszínű zászló itt a piros-fehér-zöld magyar zászlót jelenti, Petár király pedig a szerb uralkodó.

33 Az általam vizsgált öt színmű közül csak Heltai Jenő műve felel meg ennek a kritériumnak.

34 Az adott szöveg angol változata megjelent: National Delirium. War Propaganda in Hungarian Theatres. In: András Gerő: A Hungarian National History Book. Public Foundation for the Research of Central and East European History and Society, Budapest, 2015. 83–130. o.